

Bibó István

LANCELOT DE BOHÈME

Bibó Istvánt élete utolsó másfél évtizedében több, egymással távolabbról, lazán összefüggő téma foglalkoztatta; nemcsak szorosán vett politikai témák, hanem történelmi, irodalmi, filozófiai, teológiai, etikai kérdések körül forgó gondolatmenetek, egészen rövid reflexióktól a részletesebb témakörüljárásokig. Ezek közül néhánynak a megírását nem szaktanulmányként, hanem laza, olykor játékos irodalmi formában tervezte, tudva, hogy nem ez a „szakmája”, s ezért mások segítségére is gondolva. E témák kidolgozása személyes körülményei miatt végül is nem történt meg, de 1971–72-ben sikerült rávennünk, hogy – legalábbis vázlat-szerűen – magnóra mondjon ezekből valamennyit. Ekkor s így keletkezett az itt közölt írás is. Végleges formába öntésére

nem volt alkalma; s a publikáció kedvéért is csak a minimálisan szükséges javításokat végeztem el. A szöveg ezért viseli magán az élőbeszéd jegyeit, ez magyarázza az ismétlődéseket s a megfogalmazás itt-ott előforduló hevenyészett-ségét is.

Hogy e filmvázlat, mint ilyen, szakszerű-e, nem tudom eldönteni. Elsősorban annak dokumentuma, hogy Bibó Istvánt A KELET-EURÓPAI KISÁLLAMOK NYOMORÚSÁGA megírása után negyedszázaddal is mennyire foglalkoztatta e téma, s mennyire fontosnak tartotta az e nyomorúságokkal ma is küszködő korban és térségben a békességre intő történelmi példa felmutatását.

ifj. Bibó István

A következő filmvázlat a Hunyadiak koráról szól. Nem a Hunyadiakról magukról – bár főszerepet visznek benne –, hanem a Hunyadiak *koráról*, éspedig egy nagy kelet-európai tablónak a keretében, amelyben a magyar témával *egyenrangúan* vannak jelen a cseh, osztrák, szlovák, délszláv és román témák is. Ennek megfelelően a film címadója – bár nem főhőse, de címadója – se nem Hunyadi, se nem Podjebrád, se nem Czillei, se nem Frigyes császár, hanem László király; az ő trónra lépésétől haláláig terjedő időszak a filmnek a kerete. (Ebben némileg követem Herczeg Ferencet – egyebekben nem –, aki szintén László királyból csinálta drámája névadóját.) Egyébként azonban, mint mondtam, az összes témáknak aránylag egyenrangúaknak kell lenniök; a magyar témának az az előnye van, hogy Hunyadi János pályája, amely a nándorfehérvári csatában kulminált, majd halála, utána a családfő Hunyadi László kivégeztetése, majd öccsének, Mátyásnak trónra lépése a magyar történelem egyik legizgalmasabb, drámai fordulatokban, feszültségekben és végül drámai igazságszolgáltatásban teljes, kikerekített irodalmi feldolgozásra alkalmas témasora. Ezen belül azonban semmiféle magyar szempontnak nem szabad kiugrania vagy kilógnia, egyáltalán dominálnia; nemcsak azért, mert ez csökkentené a film nemzetközi visszhangját és érdekességét, hanem azért is, mert abban az együttesben, amely egy ilyen nagy

közép-kelet-európai tablóban szerepelne, van egy személyiség, akinek a történeti igazsága ugyan nem nagyobb, mint Hunyadi Jánosé, de nagyobb, mint a legszimpatikusabbnak látszó hősé, Mátyás királyé. Ez a személy Podjebrád...

Mátyásról sokszor mondták azt, hogy a cseh háborúk igazságtalanok voltak, és végsőre céltalanok is; mások viszont ezeket azzal igazolták, hogy Mátyás a cseh királyságon keresztül a végső török leszámolást akarta elindítani. Ez így nem túl meggyőző. Mátyásról sokszor mondták azt, hogy nagy realista volt, azonban külpolitikájában igazában messze volt attól, hogy realistának lehessen nevezni. Inkább a középkori, reális tényekkel alig számoló, azokról igen közepesen informált, többé-kevésbé kalandor királyoknak a típusába tartozott, akiknek a vállalkozásai mint a nemzeti dicsőség részei szerepelnek, azonban valamennyire való értelmességük is nagymértékben kétséges.

Körülbelül a XV. századig az európai királyok közt sokan voltak, akár a mi Nagy Lajosunk, akár a francia Szent Lajos nevét említhetem e tárgyban, olyanok, akik minden mai értelemben vett politikai realizmus nélküli háborúkat folytattak, mert ebből véltek dicsőséget méríteni. Mátyás a német császári koronát akarta a cseh királyi koronán keresztül megszerezni, s ez tökéletesen kilátástalan vállalkozás volt. A németek nemhogy egy ilyen újsütetű uralkodót – mondhatnám parvenü uralkodót –, mint Mátyás, nem választottak volna meg, de hosszú történelmük alatt úgyszólván soha külföldit meg nem választottak, annyi fejedelmi választék volt Németországon belül. Aki külföldieket a nagy interregnum alatt megválasztottak: X. Alfonz kasztíliai királyt, Cornwall Richárdot, a német királyi trónt ténylegesen soha el nem foglalták, és ezek is a letűnt Hohenstaufen-dinasztia atyafiságából valók voltak.

Mátyás elképzelése tehát e tárgyban teljesen fantasztikus volt, és rá akarok mutatni egy olyan történelmi összefüggésre, amelyik a magyar történelemtanításban (miért, miért nem) teljesen elsikkadt. Tudjuk, Mátyás elhatározta, hogy a husziták elleni jogcímen keresztres hadjáratot indít a csehek ellen; és tudjuk azt, hogy Vitéz János és néhány főúr lázadást szított Mátyás ellen, be akarván hozni Kázmér lengyel herceget magyar királynak. De az, hogy ez a két dolog szorosan összefügg egymással, s hogy nemcsak mi kritizáljuk ötszáz év távlatából visszamenőleg ezt a keresztesháború-elhatározását Mátyásnak, hanem a saját korában minden józan eszű magyar vezető embernek ugyanez volt a véleménye, az pontosan ebből az összeesküvésből derült ki: tudniillik az összeesküvés akkor tört ki, amikor Mátyás közzétette azt a szándékát, hogy ezt a keresztres háborút a csehek ellen meg akarja indítani. Minden magyar vezető lebeszélte, élükön Vitéz Jánossal, aki érsek létére nem pártolta az eretnekek elleni keresztres háborút, és aki kétségbeesett leveleket írt az olmtüzi érsekhez, hogy tegyenek engedményeket az isten szent szerelmére a pápának, hogy Mátyásnak ez a jogcíme a keresztres hadjáratra megszűnjön. Miután pedig ezek a kísérletek sikertelenek maradtak, azután következett Vitéz Jánosnak és társainak összeesküvése, amely többek között az érseknek Mátyás által való tetteleges bántalmazását vonta maga után, továbbá Janus Pannoniusszal való szakítását és annak korai, nyomorúságos halálát.

Mindezt csak azért mondtam el, hogy megfelelő perspektívába kerüljenek a végső tanulságot kimondó három szereplőnek a szavai. Frigyes császár a hatalom, Mátyás király a dicsőség, Podjebrád pedig a béke, az alkotó béke alakjaként szerepel. Ez volna a film tanulsága, megfelelően a Mátyás király cseh háborúinak előbb vázolt megítéléséhez, amiről persze a filmben nem esik szó. Ez fogja később alátámasztani

a történelmileg valószínűleg hiteles nagy Podjebrád-beszélgetést Mátyással, utóbbinak trónra lépése előtt.

Ennyit a vázlat nagy vonalakban való koncepciójáról. A másik döntő dolog – noha nem tudom, hogy technikailag ez hogyan lehetséges –, de előttem egy kifejezetten többnyelvű film lebegett, mégpedig nemcsak úgy, hogy ezt a filmet több nyelven lehet szinkronizálni, hanem úgy, hogy ezt a filmet egyszerre több nyelvre volna érdemes fölvenni. Olyan emberek szerepelnek benne, akik különböző anyanyelvűek voltak, több nyelven beszéltek, és egymással a történelem folyamán majdnem bizonyosan valamelyik nyelven közvetlenül. A filmet úgy képzelem el – lehet, hogy technikailag óriási módon megnehezül, mindenesetre az ötletet közhírré adom –, hogy például Hunyadi Jánost egy olyan ember játssza, aki jól beszél magyarul, jól beszél esetleg szükség esetén szerbül vagy románul, törve beszél németül és csehül. Most, mikor Hunyadi János és Podjebrád beszélgetnek, akkor lehetne csinálni egy olyan felvételt, ahol Hunyadi jól, Podjebrád pedig törve beszél magyarul, és csinálni egy olyan felvételt, ahol Podjebrád jól és Hunyadi törve beszél csehül. Pontosabban: a magyar szereplők sose beszélnek még törve sem csehül, hanem szlovákul.

Kitérésként megjegyzem, hogy ha hozzájutok, szeretnék írni egy kommentárt ahhoz a tényhez, hogy az északi felvidéki – mai szóval szlovákiai – magyar nemesség szlovák anyanyelvű volt, hiszen még 1790-ben is, mikor nemcsak szó esett a magyar államnyelvről – amit ők, szemben a horvátokkal, melegen támogattak –, hanem meg is szavazták, hozzátették, hogy haladékat kérnek a magyar nyelv megtanulására. Valószínű, hogy a magyar történelem egész folyamán az országgyűlésekben egybegyűlt magyar nemességnek a magyar nyelv után a leghasználatosabb nyelve a szlovák volt, és feltehető, hogy magyar vezetők között – főleg, akinek még északon is voltak birtokai – általános volt a szlovák nyelv ismerete.

Megjegyzem, Mátyásnál is, Rákóczinál is első helyen van jegyezve, hogy csehül tudtak; és nagyon lehetséges, hogy a csehét azért tanulták meg könnyen, ha kellett – mert szlovákul tudtak; hiszen a magyar országgyűléseken vagy hasonló helyeken nehezen boldogultak volna csak magyarral vagy akár csak latinnal.

Czillei feltehető többnyelvűségéről majd a maga helyén külön fogok beszélni.

Ezek után kezdődjek a vázlat, amely szól László magyar és cseh királyról; arról a királyról, aki csecsemőkorban lett király, ténylegesen összesen öt évig uralkodott, nem volt része uralkodása alatt sem igazi hatalomban, sem igazi dicsőségben, sem igazi békében. A királyi tudományok közül egyedül a tettetés tudományát ismerte, de azt nagyon. Ez történelmi forrásokból eredő megállapítás.

A film egy nagyon távoli és váratlannak tűnő helyszínen kezdődik: Franciaországban. Franciaországban, egy kocsmában, ahol Villon elszavalja először a régi idők hölgyeiről szóló híres szép versét – ez a szebbik és ismertebbik –, majd a régi idők lovagjairól szóló párhuzamos versét, amely kevésbé szép és kevésbé ismert, de a mi szempontunkból nagyon fontos. Valamikor a harmincas években egy jelentős magyar-francia filológus – talán Eckhardt Sándor – írt erről a versről, megállapítván magyar történelmi vonatkozásait. A felsorolt lovagok között, akik eltűntek, és kérdezzük, hogy mi lett velük, föl van sorolva a következő két személy: „Lancelot le roy de Behaigne... et son tayan.” Ki ez a Lancelot de Behaigne? Ez nem más, mint V. László király, akinek a neve nyugatra – éppúgy, mint nápolyi Lászlóé, akit szintén Lancelot király néven emlegetnek a nápolyi francia krónikákban – a maga magyaros formá-

jában terjedt el, hiszen Vladisláv királyból nem lett volna Lancelot, de Lászlóból francia fül számára könnyedén lehet Lancelot. Behaigne nem más, mint mai franciasággal Bohème, azaz Bohémia: Csehország. Lancelot de Behaigne – esetleg ez lehetne a film címe is – tehát csehországi László király. És mit jelent a „tayon”? Amint egy szótárból megtudtam: nagybácsi. Ki lehet ez a nagybácsi? Aligha más, mint Czillei Ulrik, akinek drámai halála valószínűleg az akkori európai hírforrásoknak, hírközléseknek, információknak egyik izgalmas témája volt, mely valószínűleg többszörös ferdítések útján jutott el Franciaországba. Az említett cikk azt is megírta, hogy ez a téma azért volt érdekes Franciaországban, mert V. László leánykérő követséget küldött a francia udvarba, amely valamelyik vidéki városban lakomázott az udvarral, ahol különböző francia és magyar lovagok teljesen franciás lovagi stílusban a jelen lévő hölgyek iránt tettek nagystílusú fogadalmakat keresztes háborúra és más egyéb hatásos lovagias gesztusokra, és miközben ez a küldöttség a francia vendéglátókkal együtt ült, akkor érkezett meg László király halálának a híre. Mire a városban az utcagyerekek kiabálták, hogy meghalt Lancelot király, meghalt Lancelot király, és az egész ünneplő társaság gyászt öltött, úgy folytatta a lakomázást tovább. Az indító keret tehát az, hogy Villon ebben a kocsmában elmondja ezt a balladát, és akkor valaki – talán egy kisebb asztaltársaságon belül – fölveti azt a kérdést, ki a csuda ez a Lancelot de Behaigne. Erre lehet egy kis tréfás torzító tükröt odatartani: sorra jelentkeznek különböző emberek azzal, hogy ők tudják, ki ez a Lancelot de Behaigne és a nagybátyja. Jön egy, aki tudja, hogy a török elleni harcban esett el; jön egy másik – nyilvánvalóan valami francia, albigensféleség –, aki elmondja, hogy ez a László király a nagyapjával, Zsigmonddal együtt kegyetlenül üldözte a tiszta hitnek a követőit, és ennek büntetésekként halt meg. És jön egy, aki aránylag megközelítőleg az igazságot mondja el. Ezt nagyon szépen ki lehet játszani különböző variációkban, például vad dolgokat is belevenni: belekeverni Czillei Ulriknak a törökkel való sógorságát, amire még kitérünk, azaz hogy azért ölték meg, mert a törökkel cimborált, s mindenféle ilyen gyermekes dolgot, ami akkor Franciaországban kószta történetként erről kerenghetett; és ezek után, miután ezeket a vad európai kószá híreket kicsit áttekintettük, kezdődik a való történet.

Az indítás pillanatában annyit már ezekből a beszélgetésekből megtudunk, hogy gyerekkorában koronázták meg, volt neki egy gyámféle nagybátyja, tizenhárom éves korában foglalta el a trónt, és tizennyolc éves korában már meg is halt.

Az igazi történet tulajdonképpen 1453-ban kell hogy elkezdődjék, mikor László király elfoglalta a trónt; de előzőleg rövid tablóképek formájában át kell szaladni a korábbi eseményeken. Meg lehet mutatni a László koronázását, amely ténylegesen úgy történt, hogy Székesfehérváron Czillei Ulrik tartotta az ölében, ő csinálta meg a négy vágást a lovon, az ő ölében volt a csecsemő, amikor a koronát a fejére tették – mindent röviden. Lehet pillanatképet mutatni a korona izgalmas ellopásáról; lehet egy kicsit hosszabb képet mutatni Ulászló királyról, főleg pedig a várnai csatáról, az Ulászló haláláról. Ez adná tudniillik ennek az egész történetnek a többi pontokon egyébként hiányzó lengyel vonatkozását. Lehetne valamit mutatni a Hunyadi János kormányzóságáról, és jelezni kell a Podjebrád és a Hunyadi párhuzamos kormányzóságát, pontosabban azt, hogy Podjebrád lesz a kormányzó Csehországban; ott a huszitizmus állását, amely ekkor a konszolidált és a pápasággal úgy-ahogy kibékült kelyhes mozgalom formájában volt uralmon. Jelezni kell a Bécsben, Frigyes császár gyám-

sága alatt élő László királynak – mert ekkor még nem Czillei Ulrik gyámkodik felette – sivár és szomorú fiatalságát, Frigyes ridegségét és fukarságát, mindezt pár rövid jelenetben; majd pedig érzékeltetni azt, hogy mindhárom országban immár trónra akarják ültetni a fiatal királyt. Bécsben formális lázadás tör ki a fukar és rideg és barátságtalan Frigyes ellen, hogy adja ki a királyt az országok rendjeinek, hogy az átvehesse az uralkodást.

A bécsi lázadásnak van egy bizonyos Eizinger (Ulrich) nevű jelentős főúr vezetője – ezt egy osztrák történésszel kellene megbeszélni, hogy ebből mi érdekeset lehetne belevenni a történetbe, mert a továbbiakban Eizingernek szerepe nincsen – lényegileg egy olyan helyzet alakul ki, hogy noha Hunyadi és Podjebrád is megszűnik kormányzó lenni, gyakorlatilag Prágában Podjebrád, Budán Hunyadi, Bécsben pedig Czillei Ulrik uralkodik V. László helyett.

Ezeket a rövid tablókat évszámokkal kellene jelölni, jelezve az idő múlását, s ezek után kellene rátérni a történet igazi kezdetére: 1453-ra. Ez az a pillanat, amikor a bécsi lázadás kitör, amikor feltehetőleg Hunyadi is, Podjebrád is – nem tudom, hogy a történet hiteles-e – megérkeznek Bécsbe, hogy Czillei Ulrikkel együtt hármásban átvegyék a királyt a morgó, de kínjában engedni kénytelen Frigyes császártól.

A László király átadásában föltétlenül megjelenítenék két történetileg hiteles epizódot: az egyik az, hogy a lázongó bécsiek az utcán valamilyen módon előtalálták Lászlónak a nényjét, az akkor kb. tizenhat éves Erzsébetet, fölállították egy dobogóra, és Frigyes elleni lázító beszédek kíséretében mutatták be a körülálló bámész népnek: egy királylányt így öltöztet ez a fukar, zsugori király, akármelyik bécsi gazdagabb polgárlány díszesebben van öltözve, mint ez a szegény királykisasszony. Ez egyben mutatja azt is, hogy egy XV. századi bécsi lázongást nem lehet mai értelemben vett társadalmi megmozdulásnak tekinteni. A bécsi polgárok, bár elvárták a királytól, hogy a pénzt ne vigye ki az országból – azt is elvárták, hogy a pénzt, azt költse, és királyhoz illő luxust fejtsen ki a bécsi kalmárok, kereskedők, polgárok, iparosok és az összes tőlük függő embereknek a nagyobb öröme: tehát a legnagyobb botrány volt, hogy egy királylányt úgy öltöztessenek, ahogy Frigyes ezt az Erzsébetet öltöztette, aki később Kázmér lengyel királynak lett a felesége, és számtalan Jagellóknak, köztük Ulászló magyar királynak is az anyja.

A másik hiteles történeti adat az uralkodást átvevő László ünnepélyes bécsi üdvözlése, illetve bevonulása – az helyben volt, de hát hogy honnan hová vonultak, meg kell majd rendezni. Bevonulásának egyik epizódja úgy szól, hogy a bécsi utcai nők díszes, tökéletesen átlátszó – leplek alatt meztelenül –, tehát meztelenség fölötti tökéletesen átlátszó leplekben ünnepélyesen ott voltak a Lászlót fogadó együttesben – egyrészt a filmnek egy csemegéje lehet, másrészt pedig adalék a XV–XVI. századi nyilvános dekoratív meztelenedés történetéhez, főleg pedig adalék ahhoz a korrumpáláshoz, amit Czillei Ulrik ezzel kapcsolatban kezd el V. Lászlón; mindjárt meglátjuk, hogyan.

Ugyanekkor esedékes, hogy V. László párbeszédszerűen szembetalálkozzék – nyilván Czilleivel már azelőtt is találkozott, de most talán először találkozik Hunyadival és Podjebráddal – azzal a három emberrel, akik lényegileg egész életének a folyamatát meghatározzák, és ettől a három embertől megkapja azokat a teljesen ellentétes indíttatásokat, amelyek között az ő királyi pályája végül is zátonyra fut, és sehová se vezet. Czillei kifejti neki, hogy most már ő király, és kedve szerint rendelhet magához ilyen kellemes öltözékű hölgyeket; ezt a témát tovább is lehet mélyíteni, hogy mi-

lyen formában prezentálja Czillei azt a tervét, amely lényegileg László királynak az erkölcsi züllesztésére irányul. Hogy miért teszi ezt Czillei, arra majd Czillei személyével kapcsolatban rátérünk.

Hunyadi János természetesen a török elleni háborúnak a fontosságát ecseteli előtte. Nem sok szóval, de a maga egyszerű megjelenésével is. Podjebrád pedig a keresztény hit megtisztítását, az európai uralkodók közötti béke létrehozását és a pápai, egyházi visszaéléseknek a megszüntetését köti a lelkére. Ezt a témát szintén cseh történezzsel kellene megfelelően elmélyíteni annak a pillanatnak a problémáival. – Mindenesetre vigyázni kell arra, hogy a huszitakérdésnek a mélysége megmaradjon. Ebben a pillanatban a nagy huszita reformkövetelések között már csak elég kevés és szerény volt az, ami vívmányként megmaradt: tulajdonképpen csak a két szín alatti áldozás, az úrvacsora. (Innen a kelyhes elnevezés.) Nyilvánvalóan itt nem erre kell a hangsúlyt helyezni, hanem az egyház belső erkölcsi megtisztulásának a követelésére. Hogy ezt milyen mértékben lehet a Podjebrád szájába adni, ahhoz cseh történezzsekkel kellene értekeznünk.

Tulajdonképpen azt kellene még érzékeltetni, hogy László egyrészt mint nagy tettető mindezekkel szemben a legteljesebb buzgalmat és megértést mutatja, ugyanakkor ténylegesen is hat rá minden, és minden irányban akarna valami jót; ezek azonban az alapjában akarategyenge és igazi nagy elhatározásokra képtelen egyéniségén végül is megtörnek.

Ugyanakkor két másik párhuzamos vonala is van ennek az 1453-as cselekménynek. Az egyik az, hogy ez az az időszak, amikor Konstantinápoly ostroma folyik. Ez nagyon lényeges, mert ez a legfőbb előzménye Nándorfehérvár ostromának – úgyhogy valamiképpen úgy képzelem, hogy miközben a bécsi eseménysor folyik, időközben egész rövid pillanatképek, tablók formájában értesüljünk Konstantinápoly ostromának a fokozatos és érzékelhető előrehaladásáról. Ez egyben a témának egy török aspektust is ad, akiket nem vérengző fenevadakként, de mindenesetre félelmes hódítókként kell és lehet beállítani.

A másik párhuzamos szál teljesen saját találmányom, teljesen hasból van, de egyben alkalom arra, hogy Pozsony mint színhely is szerepeljen a dologban. Ez alapjában egy gyermekes kis szerelmi történet kezdete akar lenni, amit Mátyás és Podjebrád Katalin kapcsolatához biggyesztenék hozzá. Podjebrád és Hunyadi János Pozsonyban találkoztak, és onnan mentek át Bécsbe – erre semmi történeti alap nincs, ezt csak én mondom – és a film mondaná –, és a bécsi zűrös okok miatt egyelőre otthagyták a kíséretük nem katonai részét azzal, hogy majd esetleg, ha minden szépen megy, akkor a teljes kíséret is átmegy Bécsbe. Úgy, hogy Szilágyi Erzsébet és Mátyás ott vannak a Hunyadi János kíséretének az élén, és Podjebrád Katalin is ott van, és itten valamiféle tizenhárom éves kori gyermekes szerelmet szövetnék Mátyás és Podjebrád Katalin között oly módon, hogy egyik sem mondja meg, hogy kicsoda, hanem apródnak, illetve udvari hölgyecskének állítják be magukat. Így kezdődik a szerelem, amit azután hirtelen félbeszakít az, hogy Bécsben tartózkodása alatt Hunyadi János megkapja a végső hírt Konstantinápoly elestéről.

Ezt megint érzékeltetni lehet Konstantinápoly elestének az ismert drámai jeleneiteivel, ahol Jancsó Miklósnak (bár a filmet nem neki szánám, mert nem neki való) megint alkalma volna láncra fűzött meztelen rabnőket fölvonultatnia. Egyszóval Hunyadi János hírt kap Konstantinápoly elestéről, mire lefújja az egész tervezett bécsi nagy mulatást, és gyorsan visszarobog Pozsony felé, hogy minél hamarabb a

Délvidéken lehessen, felpakolja egész családját, és a kis kezdődő szerelem szépen félbemarad.

Közben apró jelenetekben érzékeltetni lehetne Hunyadi Jánosnak az egész balkáni világgal, elsősorban a szerb és román világgal való kapcsolatát – egy ilyen kicsi vonatkozás például az lehetne, hogy ülnek az asztalnál, és Hunyadi János mindig eltéveszti: nem katolikus módon vet keresztet, hanem görögkeleti módon, ahogy otthon valaha talán megszokta; és ezt Szilágyi Erzsébet mindig megbotránkozva igazítja helyre, hogy rendesen vesse a keresztet, ahogy a magyar királyság katolikus kormányzó-jához illik.

Az 1453-tól 56-ig, vagyis a nándorfehérvári ostromig terjedő szakaszt, ami aránylag rövid idő, lényegében a következő dolgok töltik ki. Egyrészt Hunyadi Jánosnak és Czillei Ulriknak a magyarországi főhatalomért való viaskodása – amibe beletartozik egy találkozás is, ahol is Czillei Ulrik csapdát állít Hunyadi Jánosnak, aki megneszeli a csapdát, és a vártnál sokkal nagyobb katonai kísérettel jelenik meg. Ezzel ő maga kerül olyan helyzetbe, hogy Czilleit elfogathatná, de csupán leszidja és megszegényíti.

Ebbe az időszakba tartozik Mátyás királynak a budai várban való apródoskodása. Ez nagyon jó alkalom lehetne a budai királyi udvar életének a megjelenítésére, a László király körüli kissé szabados udvari életnek a jeleneteire; és föl lehetne használni itt is, majd később is, azt a Vörösmarty-féle motívumot, melyben László király szeretője vagy szeretőinek egyike kicsit beleszeret Mátyásba. Esetleg ő tanítja meg a szerelemre, amint az Vörösmartynál látható.

Ugyanerre az időszakra esik Czillei Ulriknak a drámája – és most ideje Czillei Ulrikról beszélni.

Czillei Ulrik minden jel szerint elég sötét figura lehetett, hiszen a család maga is egy nagyon sötét család. De a szövegeknyomnak, s talán a filmnek is, ezt a családi lezármazást érdemes nyomon követnie. Czillei Ulrik felesége annak a Brankovics szerb deszpotának a leánya, aki nőágon a régi szerb királyoknak az utóda, de már csak a deszpotna címet viseli, mint nagyobbérszt török hűbéres. Czillei Ulrik anyja egy Frangepán lány, vagyis horvát főúri család sarja; s a dolog tragikus vonatkozása az, hogy Czillei apja saját Frangepán feleségét megölette. A Czillei nagynénje Czillei Borbála, Zsigmond királynak és császárnak közismerten kicsapongó, kóbor lovagokkal összeálló, botránys életű felesége.

Czillei Ulrik személyében tehát egy nagyon korai délszláv egység valósulna meg, mert az anyja horvát, a felesége szerb, ő meg lényegileg szlovén. A középkor folyamán a Czillei-grófság, a későbbi Stájerország déli része, mely ma Jugoszláviához tartozik, továbbá a krajnai hercegség és a karintiai hercegség nagyobb része szláv nyelvűek voltak, és pedig nemcsak úgy, hogy szláv parasztság és német lovagság, hanem úgy, hogy a lovagság is szláv nyelven beszélt. – Fogalmam sincs, hol olvastam egy történetet arról, hogy a XIV. század elején vagy a XIII. század végén egy nagy lovagi kirándulást csináltak errefelé: karintiai lovagok lementek a krajnai lovagokhoz, és ott Vénusz tiszteletére dalmokversenyt és lovagi tornákat csináltak; és mikor egy szép nagy mezőn egymással szembetalálkoztak, akkor zsvio, zsvio kiáltással üdvözölték egymást, vagyis szláv nyelvűek voltak. Czillei Ulrikról tehát a mai fogalmak szerint azt mondhatnánk, hogy szlovén volt, és bizonyosra vehetjük, hogy németül is tudott, mert hiszen, mint mindjárt látjuk, éppen német területre vonatkoztak az aspirációi, sőt szinte bizonyos az, hogy német–szlovén kettős anyanyelvű lehetett, amit egy ilyen többnyelvűségre alapozott filmen nagyon jól ki lehetne játszani.

Apósával, Brankoviccsal egyek voltak a Hunyadiak mélységes utálatában: Brankovics volt az, aki a rigómezei csata után Hunyadi Jánost elfogta, és nehezen akarta kiereszteni. Neki írta Czillei Ulrik azt a híres levelet, hogy nemsokára két olyan golyót küldök neked, aminek nagyon fogsz örülni, és ezen golyókon a Hunyadi fiúk fejét értette. (Bizonyára más hasonló dolgok is kibányászhatók és feldolgozhatók volnának itt, ha csak röviden is.)

Először is itt ezt a korai délszláv vonatkozást ki lehet játszani úgy, mint Brankovics programját, aki folyton azt szuggerálja Czilleinek, hogy ezeket az egynyelvű országokat jó lenne egyesíteni, és együtt a török ellen vonulni, mert se a magyarokra, se a németekre ebben komolyan számítani nem lehet – mondja Brankovics. Czillei ezzel szemben nem sok megértést tanúsít a korai jugoszláv gondolattal szemben, mert Czilleinek mások az álmai. Czilleinek két szép fia van; egy tíz éven aluli és egy tíz és húsz év közötti, és Czillei nagy dinasztiát akar alapítani. Ehhez pedig minden esélye megvan. V. László ugyanis, akié Alsó- és Felső-Ausztria, egészében labilis és nem túl sok energiát mutató valaki, a nagybátyja, Frigyes császár pedig, aki Stájerország, Karintia fölött uralkodik, e pillanatban gyermektelen. Úgy tudom legalábbis, hogy egyetlen fia, aki utána életben maradt, csak 1459-ben született: Miksa császár. Hogy előtte voltak-e gyermekei, azt nem tudjuk pontosan; mindenesetre ha voltak is, korán meghaltak. Czillei Ulrik tehát a Habsburg-ház közeli kihalásában reménykedik; s talán nem idegen tőle az a gondolat sem, hogy ebbe a kihalásba esetleg majd ő maga is besegít.

Történeti tény, hogy kölcsönös öröklési szerződése van Frigyes császárral Stájerországra és Karintiára nézve, amivel az ő Czillei-grófsága, ha ezt megkapná, az ötszörösére növekedne. Majdnem bizonyos, hogy kölcsönös öröklési szerződése van V. Lászlóval magával, amit ha V. László halálával megérne, akkor tulajdonképpen az egész osztrák hagyaték az ő kezébe kerülne. S majdnem bizonyos, hogy ennek birtokában ő aspirálni akar mind a cseh, mind a magyar koronára, és valószínűleg a német császári koronára is.

Ezek Czilleinek az álmai. És akkor jön a tragikus fordulat: rövid időn belül mind a két gyermeke meghal, valamikor 53 és 56 között. 56-ban, mikor ő lemegy Nándorfehérvárra, akkor már a dinasztiaalapítási reményekben tökéletesen megcsalódott és megtört ember, akiből már csak az intrikus és a sötétség maradt meg. Egy nagy, mélységes sötétség a lelkében.

Bár nagyon fontos, hogy ez a film ne a hagyományos magyar aspektusból ítélje meg az egyes embereket, de azt hiszem, hogy Czillei megmaradhat sötét figurának. Egyrészt azért, mert valószínűleg az is, másrészt pedig Czillei nem azonosul végül egyetlenegy nemzettel sem. Nem szlovén nemzeti hős, még kevésbé német; feltehetőleg tud magyarul, s a párbeszédekben nyugodtan beszélhet törve magyarul, de alapjában véve nincs a mai értelemben vett nemzeti azonosíthatósága. Majdnem bizonyos, hogy összdélszláv családi kapcsolatai ellenére sem voltak benne semmiféle délszláv tervek, s mindez könnyebbé teszi azt, hogy egyben ne legyen szimpatikus figura.

Hogy ezt az időszakot 53 és 56 között mi tölti ki Csehországban, ahhoz megint egy cseh történésszel kellene konzultálni. Megvallom, hogy e tekintetben teljesen tudatlan vagyok.

56-ban magától értetődően a nándorfehérvári ostrom a központi esemény, de ezt nem kell a kelletnél nagyobb mértékben magyar teljesítménynek feltüntetni. A nán-

dorfehérvári ostromban a legkülönbözőbb nemzetektől voltak segédc csapatok: osztrákok, csehek, nem beszélve a szerbekről, akikkel maga Brankovics jött el, ünnepélyesen kibékülve Hunyadi Jánossal. Nyilvánvalóan voltak román segédc csapatok – itt valamiképpen a Hunyadiak hunyadi színhelyén kellene valamiféle román anyagot és román nyelvű részleteket bevonni és a Hunyadiak román származását a tényeknek megfelelően – kicsit hangsúlyozva, de nem irreálisan eltúlozva, hanem nagyjából a realitásoknak megfelelően – érvényesíteni. Hogy lengyelek voltak-e e pillanatban Nándorfehérváron, azt nehéz megmondanom – se lengyelekről, se bolgárokról nem tudok.

Az osztrák és cseh csapatok elég kisszámúak voltak, de azokat hangsúlyozni kellene, és érvényre juttatni.

A nándorfehérvári csata költséges és nem könnyű dolog, de hát azt minél szebbre kellene megcsinálni. Dugovics Titusz jelenetét nem kihagyni, Dugovics Titusz horvát voltát kellőképpen hangsúlyozni, mert az egész történetben ez az alkalom, hogy a horvátok is név szerint szerepeljenek. Utána Kapisztrán szerepét előtérbe hozni. Nem elhallgatni azt, hogy Kapisztrán ugyanakkor, amikor ennek a háborúnak a halhatatlanul lelkes szervezője volt, ugyanakkor inkvizítor volt, aki egyben eretnekek után szaglászott, vagy eretnekekkel is dolga volt, de nyilván itt ezt a tevékenységét szándékosan is háttérbe szorította, mert hiszen a háború érdeke volt a legfontosabb. Nagyon erősen érvényre kell juttatni az általa összegyűjtött paraszthadaknak a jelentőségét, ugyanakkor nem elhallgatni, hogy ezek a paraszthadak Hunyadi Jánosnak segítséget, de ugyanakkor gondot is jelentettek, akiktől igyekezett a győzelem után minél gyorsabban megszabadulni, mert minden paraszthad egy parasztlázadás csíráját hordozta magában. Ezt az igazságnak megfelelően kell érzékeltetni, de ezt egy eleven témává tenni valahogyan – ez már megint csak részben történészek, részben szövegkönyvírók dolga, e tekintetben különösebb ötletem nincsen.

Hogy a Hunyadi fiúknak milyen szerepet lehet juttatni az ostromban, a tekintetben nem vagyok történelmileg tájékozott. A film szükségének az felelne meg, ha Hunyadi László ott volna az ostrom alatt, Hunyadi Mátyás feltehetőleg nem volt ott, esetleg a Szilágyi Mihállyal érkezett segédc csapatokkal volt, esetleg órá lehet kiosztani a román nyelvű csapatokkal való kapcsolatot.

Hunyadi Lászlóval kapcsolatban viszont elképzeltem egy olyan jelenetet, amelyben Hunyadi János összeáll a maga szerb és román balkáni katonáival, és kólót táncol velük. Amin Hunyadi László mint budai udvari fogalmakban élő elegáns fiatal nagyúr egy kicsit megbotránkozik. És akkor azt mondja neki Hunyadi János, hogy kevesebb okom van félni azoktól, akikkel itt Nándorfehérváron kólót táncolok, mint azoktól, akikkel te Budán palotást táncolsz. A palotás ugyan anakronizmus, de ezeket az ismert motívumokat érdemes bevonni. Erkel: Hunyadi Lászlónak az ismert motívumait – majd mindjárt rátérek, hogy hogyan.

Ez egyben utalás is Hunyadi László budai elárultatására, amit az operával egyezően semmi okunk elhagyni. A palotást nagy udvari táncvigalomhoz lehet kapcsolni.

Ezután következik Czillei Ulrik és Hunyadi László drámája. Czillei Ulrik megölését nem kell különösebben szépíteni, nem volt elegáns cselekedet; a súlyt vagy felelősséget rá lehet helyezni László túlbuzgó párthíveire, egyébként a történeti tény adva van, azt kell közölni.

Utána itt föl lehet használni a Herczeg Ferenc jeleneteit az V. László szűküléséről és némi megkönnyebbüléséről, mikor kiderül, hogy szabadon mehet. Ezután jön a

temesvári jelenet, aminek Szilágyi Erzsébet a főszereplője, aki térdre esik a király előtt, a király a tettetés magasiskoláját itt fejt ki. Ezeket szintén a történeti tényeknek megfelelően le kell játszani. Ezek mind nagy megrendezett jelenetek, a történelemben magában is.

Jön a budai utazás. Ilyen pillanatok azok, amelyekben – megfelelő korhú környezetben – az ismert motívumokat föl lehet használni. Például Czillei halálakor a „*meghalt a cselszövő*”-nek a motívuma fölcsendülhet, természetesen megfelelő – vagy korabeli, legalábbis preklasszikus, tehát régiséget szuggeráló – hangszereléssel. Ugyanígy megjelenhet Erkelnek a palotása, természetesen egy olyan táncot kellene koreografálni, amelyik valamiképpen közelebb van a XV. századhoz, mint az a palotás, amit az operában szoktak táncolni – ha ez egyáltalán lehetséges; és ugyanígy a Hunyadi László halálakor föl lehet használni a gyászindulónak megint csak régire hangszerelt dallamát, amire a magyar közönség jobban reagál.

Nem tudom, hogy Szilágyi Mihálynak az ablakból való kiugrása mennyire történeti tény – erre a Herczeg Ferenc-darabból emlékszem –, de ha történeti tény, föl lehet használni ezt is. Meg az egész Herczeg Ferencnek erre vonatkozó egész ügyes színpadi előzményjátékát.

Ez után következik V. László töprengése és Prágába menekülése. Itt gyönyörűen meg lehet eleveníteni az egész helyzetet, a vihart, amelytől az érccsatorna áradatot önt, és az érckakas Budavár magas tornyán csikorog élesen. Úgy, hogy a magyar közönségnek, anélkül hogy a film különösebb szövegeket fölvenne, eszébe juthat az Arany-versnek a hangulata. És itt, miközben ábrázolható az éjszaka aludni nem tudó és a megnyugtatóásokra megnyugodni nem tudó király, itt érdemes volna a király álmában megjelentetni az ő életének a három nagy alakját, mint akik kihallgatást kérnek tőle: jön Czillei Ulrik, és kiderül, hogy halott, jön Hunyadi János, és kiderül, hogy halott, jön Podjebrád, és Podjebrád még él. Oda kell tehát elmenekülni. Ezekből az álmokképekből szülessék meg V. Lászlónak az az elhatározása, hogy Prágába menekül.

Szép udvari gályát lehet megjeleníteni, és a Dunán szép útiképeket készíteni, oda is lehet lokalizálni Vörösmarty nyomán valamiféle szerelmi jelenetet a gálya végébe zárt Mátyás és valamelyik udvari hölgy vagy udvari szerető között – nem túl szélesen, mert nem kell elrontani a kedves Mátyás–Katalin-idillnek a fontosabb szerepét.

Megérkeznek Prágába, és ott meg kell rendezni a Katalin- és Mátyás-idill folytatódását. Továbbra is abban a formában, hogy mindegyik udvari apródnak, illetve udvari hölgynek mondja magát és hiszi a másikat.

Itt megfelelő módon érzékeltetni kellene a cseh huszitizmusnak az erkölcsi tartalmait rövid eseményekkel, jelenetekkel. Vagy már előzőleg 53 és 56 között valamikor, vagy pedig most be kell mutatni a cseh huszitizmus ekkori legjelentősebb alakját: Rokycana érseket, aki, azt hiszem, prágai érsek és Podjebrádnak egy fő-fő tanácsadója volt. Mindez megint cseh történészekkel való konzultálást kíván.

Ezek után következik V. László halála, amelynek részleteiről történeti adatot semmit sem tudok. Ennek egy kicsit utána kell menni, hogy ezt hogy lehet megjeleníteni. Mindenesetre semmiféle utalást vagy valószínűséget arra jelezni, hogy Podjebrád őt megmérgezte volna, amire ténylegesen nincs semmiféle adat, nem kell a filmbe sem tenni.

V. László halálával lényegileg kilép a címadó személy; de óhatatlanul ki kell még egészíteni a filmet azzal a három eseménnyel, amely közvetlen halála után a további események sorát eldöntötte.

Ez a három esemény: Podjebrád, illetve Mátyás királlyá választása és Frigyes császár Miksa fiának a megszületése, amelyek azután a végszavakhoz is majd adalékot adnak. Először tehát le kell játszani Szilágyi Erzsébet nagy lázadását, és itt egy darabig Szilágyi Erzsébet a főszereplő. A budai királyválasztást megfelelően dramatizálni a Duna jegének a lassú befagyásával, a várban lévő urak hamis biztonságérzetét, majd megrémülését, mikor kiderül, hogy a jégen ott állnak a Hunyadi-párti köznemesek. A kiegyezést a kemény és szobormerev és politikailag hallatlanul okos Szilágyi Erzsébet és a Gara–Újlaki-párt között; majd pedig lejátszani azt a híres jelenetet, mikor Prágában a királyi ebédnél, ahol természetesen nők nincsenek, Podjebrád föláll, és azt mondja: Mátyás fiam, gyere, ülj ide mellém. Majd az ebéd végén föláll, és kupával a kezében fölköszönti Mátyást: Üdvöz légy, Mátyás, Magyarország királya – szavakkal, aki ekkor tudja meg, hogy ő lett a magyar király.

Ezután jön Podjebrád és Mátyás híres párbeszéde, lényegileg Podjebrád monológja, aki elmondja, hogy, íme, mi ketten Isten kegyelméből csodálatos módon királyokká lettünk, szükséges tehát, hogy egymásnak vessük a hátunkat, és szoros szövetségben éljünk, ezért vedd el az én lányomat, aki erre mindenképpen méltó.

Egyben itt alkalom van arra, hogy Podjebrád Mátyásnak is kifejtse, amit V. Lászlónak: a maga egyházireform-elképzeléseit, valamint azt, hogy az európai uralkodók között békét kell létrehozni és a pápa, a pápaság visszaéléseit megreformálni. Hunyadi Mátyás pedig közben folyton a cseh királyságnak a német birodalomban való helyzetét feszegeti Podjebrádnál, és arról beszél, hogy a pápával jóban kell lenni, mert az segít a török ellen, egyszóval két malomban örölnek már ekkor is.

Ezután következik egy humorosra szabott, mindkét fél részéről riadozva várt és halogatni próbált jelenet, amikor Mátyás és Katalin találkoznak, és mindegyik a másikat az udvarhölgyek, illetve az apródok között véli, várja megtalálni, és ehelyett főszereplőként találja magát egymással szemben.

Hogy ezt hogy lehet nem sablonossá vagy kedvessé tenni, az megint filmesek és szövegkönyvírók dolga.

Közbevetem még, hogy Szilágyi Erzsébet levelét a hollóval szintén egy népieslegenda-képződés anyagául szolgáló jelenetként lehetne beépíteni a történetbe.

Ezek után László király tiszteletére vagy halálának egyéves évfordulójára elmondott rekviem vagy hasonló lehet az az alkalom, amikor a megmaradt három főszereplő szólhat újra, és egyben a maga filozófiájának a végső kicsengését megadja.

A rekviem után Frigyes császár beszél valamiféle osztrák papi személlyel, miközben előhózzák neki az újszülött vagy kisgyerek Miksát, és ő régi szokása szerint az asztal fájába faragja az A E I O U című jelmondatot:

Austriae Est Imperare Orbi Universo

(vagy németül: Alles Erdreich Ist Oesterreich Unterthan)

vagyis kifejti, hogy az osztrák háznak kell a világon uralkodnia. És a pap kérdésre körülrja, hogy mi az élet célja; és Frigyes császár egyértelműen azt mondja, hogy a hatalom az élet célja. Az a hatalom, amiben ennek a szegény V. Lászlónak egész életében egy percig sem volt része.

Ezután feltűnik Mátyás király, aki Vitéz Jánossal beszélget a rekviem alkalmával, és elmondja terveit. Akkor még egyelőre a törökkel kapcsolatban, meg azt, hogy milyen hódításokat tervez; és Vitéz János gyanakodva megkérdezi, hogy mi ennek a célja, mi az életnek a célja. Mire Mátyás azt mondja, hogy a dicsőség; az, amiben ennek a nyomorult V. László királynak soha életében nem volt része.

És végül jön Podjebrád, aki Rokycana érsekkel beszél, és azt mondja, hogy most elkezd majd tollba mondani az ő nagy tervét az európai királyok békés együttéléséről. (Podjebrád György kezéből – vagy szájából – származik ugyanis az első európai – mondhatjuk így – népszövetségi terv.) És itt is fölvetődik az a kérdés, hogy mi az életnek a célja, s akkor Podjebrád megmondja, hogy a béke. – Alkotó béke (ez egy kicsit modern kifejezés) – ez az életnek a célja, amiben ennek az V. László királynak soha életében nem volt része.

Itt végződik V. László története, aki tizennyolc évig élt, és öt évig uralkodott: se hatalomban, se dicsőségben, se békességben része nem volt, és a királyi tudományok közül csak a tettetés tudományát ismerte.

Az a gyanúm, hogy egy ilyen film mérhetetlenül drága lenne. Először is csak több nemzettel való kooperációval lehet létrehozni. Először történészekkel, azután szövegkönyvírókkal kellene az egészet megalapozni. Rendkívül magas szintű értékelési szempontok szerint megcsinálni. Minden nemzetidicsőség-keresést az egésztől távol tartani. Egy nagy késő középkori, kora újkori tablónak kellene ennek lennie, érzékeltetve azt a Kelet-Közép-Európát, amely Nyugat-Európának is része volt, ugyanakkor azonban nyitása volt kelet felé is. Nemcsak a Balkán, de még a törökök felé is.

A filmnek színesnek és látványosnak kell lennie, de semmiképpen sem a Jókai-filmek és az EGRI CSILLAGOK szokványos nemzeti romantikájának a jegyében, hanem a fenti értelemben objektív és nemzetek feletti, illetve nemzetek együttesét összefogó szemléletben.

Felvetek még három apró, felhasználható epizódot: az egyik Újlaki Miklós esete, amely valószínűleg a bécsi zavargások, illetve ünnepek alatt, 53-ban történt, hogy tudniillik nem volt hajlandó a lováról leszállni Frigyes császár előtt, hanem elvágta előtte teljes gőzzel.

A második az, hogy érdemes beállítani Gara László nádort úgy, mint aki a királyságra törekszik. Ez Vörösmartynál is így van, hiszen ő a királynak éppúgy nagybátyja volt, mint Czillei, anyja, Czillei Anna révén, legfőljebb kevésbé előkelő ágon.

Végül egy harmadik adalék: valamiféle történeti könyvből értesültem arról, hogy Podjebrád és Mátyás a cseh háborúk alatt véletlenségből valamiféle szénégetőkunyhóban összetalálkoztak. Hogy ott miről beszéltek, arról valószínűleg a cseh történészek tudnának valamit mondani. Ennek a beszélgetésnek esetleges érdemi tartalmát, a Podjebrád vitaálláspontját érdemes volna beledolgozni a Mátyás trónra lépése előtti prágai nagy beszélgetésbe.

Még néhány kiegészítés az V. László-filmhez:

A Villon-féle bevezető jelenet után párhuzamosan célszerű volna két helyszínen elindítani a cselekményt: egyrészt a Frigyes ellen lázongó Bécsben és az ostromlott Konstantinápolyban.

Bécsben mindjárt kezdődhetne akár Frigyes és László valamiféle párjelenetével, amelyben kiderül László elhagyott, zárkózott, becsukódott, színlelést kiváltó rideg neveltetése; vagy pedig a mozgalmas, lázongó Bécsben esetleg az Erzsébet hercegnővel való jelenettel, akit egy illő módon gyenge kinézésű kocsiból szednek elő a lelkes polgárok, és közben Frigyest szidják fősvénységéért, mellyel se az aranyműveseket, se a szabókat, se a mészárosokat, se semmi polgárságot nem pártol a fényes udvarnál.

Közben pedig bemutatják az Erzsébet hercegnő gyenge ruházatát, kontrasztképpen a háttérben állhatna néhány fölcicomázott, butuska, kövér polgárlány, akik vihorászva fogadják az összehasonlítást, maguk sem tudván, hogy nekik a jelenet dicsőségükre válik-e, vagy komikus szerepet visznek benne.

Valahová ide jöhetne az Újlaki Miklós jelenete (akár lóról le nem szállás, akár kalap le nem vétel formájában), ahol bemutatja a császárral szembeni mérhetetlen gőg-jét. A császár megkérdezheti, hogy ugyan kicsoda ez, és akkor megmondják neki, hogy Újlaki Miklós horvát vajda.

Az Erzsébet hercegnővel való jelenet után történhetne meg a Hunyadi János vezette magyarok és a Podjebrád vezette csehek megérkezése, akiket a bécsi polgárok, mint szövetségeseiket lelkesen fogadhatnak. Kontrasztot lehet csinálni a puritánul öltözött, inkább páncélos fekete ruhás huszita csehek és a keleti pompával, cicomával kiállított magyarok, esetleg a félelmetes hírű, végleg keleti jellegű kun segédcapatok között.

Más téma: a nándorfehérvári csata előtt szélesen lehet ecsetelni a Kapisztrán által összeverbuvált paraszti hadak paraszti lelkes reménykedéseit saját helyzetük megjavítására és szabad paraszti mivolta való emelkedésükre és hasonlókra. Viszont a győzelem után minden kertelés nélkül le kell írni azt, hogy igyekeztek az egész hadjárat felelős úri vezetői – közéjük érve magát Hunyadi Jánost is – a paraszti hadakat minél gyorsabban, minél hatékonyabban hazaküldeni. Ez nem változtat a Hunyadi és Kapisztrán közötti valóban őszinte és meleg barátságon, amit szintén ecsetelni lehet.

Utassy József

DEPORTÁLT

Ballag
a dombon egy aggastyán
tábornok:

fütyöl,
dudorásztat,
azt hihetnéd,
boldog.

Kezében görbebot,
rajta nagykabát van,
szétnéz
fenségesen: